

"E aha tâ te 'ihî (tâ te ti'a'ite) e 'afa'i mai no te reo ?"

E pa'i, 'aore ho'i te ta'ata i tia'i i te mau 'aivana'a no te parau e no te ha'aparare i tô râtou reo.

Tê nâ'ohia ra i roto i te Pipiria, Evanelia a loane, Pene 1 - Iraiva 1 :
"I vai na te Logo i te matamua ra, i te Atua ra hoi te Logo, e o te Atua hoi te Logo."

Tê nâ 'o mai ra teie Parau e o te reo te matameha'i, o ia tei te 'omuara'a o te mau mea ato'a.

E aha te 'ihireo ?

Ena a'e na te tau a ha'amata ai te mau 'aivana'a i te feruri i ni'a i te parau no te reo, tei hea te puna o te reo, no hea mai, e mea nâ fea i te pararerâ'a ? Teie ia te tahî mau ferurira'a matamua.

Tera râ te ha'amatara'a mau o teie tuha'a 'ohipa e pi'ihia nei 'ihireo, e nehenehe ia ia parau e nâ teie ta'ata o SAUSSURE tâne te i'oa (1857/1917) i ha'amau i teie 'ohipa.

Te 'ohipa i ravehia e teie ta'ata, teie ia :

- aita o ia i ha'apa'o fa'ahou i te mau ferurira'a no ni'a i te parau no te puna, no te 'a'ai, no te pararerâ'a o te reo, ua ha'apa'o noa râ i te parau no te fa'anahora'a o te reo e paraparauhia ra i te hô'ê tau, ua hina'aro o ia i te 'ite e aha râ te reo ?

Teie tâ na i fa'ata'a mai :

- te reo, e tino 'ohipa 'amui teie, e fa'anahora'a 'ohipa 'amui, no roto mai i te hô'ê nuna'a ta'ata, e puro'u mai teie 'ohipa ia na, nâ te nuna'a e ha'amau mai i teie 'ohipa,
- te parau râ (te 'orero), e tuha'a ta'ata hô'ê teie, nâ te parau e fa'a'ohipa i te reo, 'oia ho'i nâ roto i te reo te hô'ê ta'ata i te parau.

Nâ ni'a i teie fa'ata'a'éra'a (reo / parau) i ravehia e teie 'ihireo, roa'a mai nei te mau rave'a no te fa'a'ohipara'a i teie ha'a :

- aita atu ra te parau ua tano / aita i tano e fa'a'ohipa-fa'ahouhia, o te reo e parauhia nei tê ha'apa'ohia,

- te mau ture e 'imihia nei, o te mau ture ia no te terera'a o te reo,
- e haraharaha te reo, e fa'ahu'ahu'a-roa-hia, e 'imihia e e fa'ata'a'éhia te mau tuha'a, e 'imihia te mau rave'a e ravehia ra no te pu'o, no te fa'atu'ati'ati, no te 'amui, no te ta'amu ('aore ra no te pato'i) i teie mau tuha'a, no te rara'ara'a i te tino o te reo.

Tei te pû mau te 'ihireo, tei te 'omuara'a o te ferurira'a i ni'a i te hô'ê reo, aita o ia i tâu'a mai i te 'ohipa i ravehia i muri, ua

ha'apa'o noa râ o ia i te hi'o, i te 'imi e mea nâ fea i te fa'atere, no te aha o ia i tere ai ? E ita te 'ihireo e tâu'a mai i te parau e faufa'a anei tô te hô'ê reo, e reo fa'ahiahia anei tera, e reo nehenehe anei tera, no hea mai ? E ha'apa'o noa o ia i te 'imi i te pahono i teie mau uiuira'a no te aha teie 'ohipa e tere ai e e mea nâ fea i te terera'a, e aha te reo ?

Te 'ohipa i roa'a mai nâ roto mai i teie mau 'imira'a a te 'ihireo, teie ia :

- e'ohipa patuhia te reo, e tino 'ohipahia teie e'ita râ e nehenehe i te fâfâ, mai te hô'ê 'ohipa hâmanahia te huru 'aore râ te rima ta'ata i rave, e hoho'a e'ita râ e 'itehia atu. E mau tuha'a fa'anaho'-amui-hia tô teie 'ohipa, e mau tuha'a tâ'a'tâ'a, tâ'a pâpû maита'i , e tâ'a pato'i ato'a râ.

No te ha'amâramarama atu i te terera'a, i te 'aura'a o te 'ohipa a te 'ihireo, e fa'ahohoa ia tâtou i teie 'ohipa i te parau no te per'e'o uira. Tê fa'ahoro nei tâtou i teie faura'o iti ma te tâu'a 'ore atu i tô na matini (maoti râ i te taime noa a 'ino ai).

Teie ato'a tô tâtou huru i mua i te reo. Tê fa'a'ohipa noa nei tâtou ia na mai te hô'ê faura'o o tâ tâtou e horo'a nei nâ tô tâtou mau tamari'i, tâ tâtou e ha'api'i nei, tâ tâtou e fa'atere nei ma te tâu'a 'ore atu i tô na "matin" ('oia ho'i i tô na pû-fa'aharurura'a, tâ na pû-fa'atererâ'a, tâ na huru). O teie matini tâ te 'ihireo e titau nei.

O Saussure tâne, e ta'ata fa'ahoro faura'o teie mai la tâtou, tae a'e ra râ i te hô'ê taime, ua tape'a o ia i tô na faura'o, ua tatara i te tapo'i e ua uiu iho ra, e mea nâ fea râ ho'i teie matini e tere ai ? Ua hi'opo'a maita'i o ia e ua tâtatarata iho ra i te mau tuha'a ato'a o teie matini, ua tai'o i te rahira'a o te mau 'ohipa e fa'a'ohipahia nei, ua hi'ohio i teie mau tuha'a, i tô râtou huru, i tô râtou vaira'a, i tô râtou târa'a, i tô râtou faufa'a, i tô râtou pu'o'oira'a ma te fa'atu'ati'ati, ma te tapiri, ma te

Louise Peltzer avec Bruno Saura.

mono, ma te huri...i teie mau mea. la oti teie tâtataratarara'a, teie haraharara'a, e hi'o o ia e aha te mau rave'a i ravehia no te hô'ê, no te 'âmui i teie mau tuha'a.

Teie matini fa'ahiahia roa, nâ te fa'a'ohipara'a ia a te hô'ê nuna'a ta'ata i fa'ahiti mai ia na, i horo'a mai i te hô'ê tino no na, i horo'a i te aho, i te ora no na, e'ita râ e nehenehe i te pâ atu i te rima.

A rave noa ai te 'ihireo i teie 'ohipa, tê haere noa ra ia tô na maere, tô na fa'ahiahia i te rahi no teie faura'o iti. A haere atu ho'i e harahara i te tahî 'ê atu reo, tê 'ite nei o ia e, noa atu tê vai nei te tahî mau moiha'a ta'a 'ê o te fa'a'ohipahia ra e tera e tera reo, hô'ê à huru rara'ara'ahia te mau reo ato'a. Ua rara'o mai tena nuna'a e tena nuna'a i te hô'ê faura'o iti ia au i tâ na mau moiha'a, ia au i tô na hina'aro, ia au i tô na hia'ai, ia au i tô na orara'a. I teie taime, tê ta'a nei o ia i te aura'a o teie parau: "te 'ohipa matamua o tâ te hô'ê ta'ata e rave no te hô'ê nuna'a ta'ata maoti râ o te fa'atura atu ia i tô na reo."

E aha tâ te 'ihireo e 'afa'i mai no te reo ?

Mai tei pahonohia atu, aita te nuna'a ta'ata i tia'i i te mau 'aivana'a no te parau i tô râtou reo, e'ita ato'a te 'ihireo e parau mai e tera te reo fa'ahiahia a'e, te reo maita'i a'e, te reo hi'i ora no te mea ua 'ite o ia, nâ roto i tâ na 'imira'a, e faufa'a tô te mau reo ato'a.

Te 'ohipa a te 'ihireo e 'afa'i mai :

- o te ha'amâramaramara'a i te terera'a o te hô'ê reo,
- nâ na e heheu mai e tera te tino o tera e o tera reo,
- e fa'a'ite ato'a mai tera te huru o tera reo,
- e'ita atu ra ia o ia e tip'e fa'ahou i te 'ahu o te tahî 'ê atu reo no te fa'a'ahu i tô na iho reo.

Nâ te 'ihireo e tauturu i te mau 'aivana'a ato'a e 'ohipa ra i ni'a i te mau reo.

Te 'ite o te 'ihireo, o te hô'ê ia 'ite

e nehenehe i te fa'a'ohipa no te mau reo ato'a, no te mea e 'ite teie no ni'a i te mau moiha'a e te mau fa'a'ohipara'a i teie mau moiha'a. Nâ ni'a i teie ha'ara'a o tâ na, tê 'ite nei o ia e mea iti ha'ihâ'i roa te ta'ata (o te hô'ê 'aivana'a ato'a) i mua i teie 'ohipa e pi'ihia nei e reo.

Tê fa'ahiti nei teie 'orometua o Adamciewski : e mea nâ fea i te ha'api'i i te hô'ê reo ma te ta'a 'ore i tô na fa'anahora'a ? Teie rave-ra'a ra, e ha'api'i-noa-hia 'outou i te tai'o, i te parau e i te pâpa'i ma te ta'a 'ore i te terera'a o teie ha'a, o tô 'outou noa 'â'au tê fa'a'ohipahia e'ita râ tô 'outou maramarama. Nâ fea ato'a i te ha'api'i atu i tô râpae e tê vai nei, i roto i te reo tahiti, te tahî mau 'irava 'aore e tumu fa'aue, tê vai nei te tahî mau ta'oha'a e vai ra i roto i te reo popa'a e aita e vai nei i roto i te reo tahiti, e te fa'anahora'a tarame : tumu-ni-toro, e're te reira i te fa'anahora'a no te mau reo ato'a e tê vai atu ra â...

Tê fa'a'ohipahia nei te tuha'a 'ohipa 'ihireo i roto i te mau ha'api'ra'a, i roto i te tahî atu mau tumu 'ohipa, teie râ "la 'ore ia mo'ehia e nâ te metua, nâ te feti'i, nâ te nuna'a e ha'api'i nei i te tamari'i i te reo. Nâ râtou e amo nei i teie uta'a: paruru, ha'aparare, hi'i ora no te reo, e faufa'a 'ore te rahira'a o te 'ite no te tauturu mai mai te peu aita te nuna'a i ha'a i teie 'ohipa."

Te puai o te nuna'a mâ'ohi, o tô na 'ite e e ti'ara'a mana tô te mau nuna'a ato'a i te parau i tô na iho reo, i te fa'a'ohipa i tô na reo e i te horo'a atu no te u'i 'amuri.

No te 'opani i teie parau iti, tê hina'aro nei au ia feruri mai te mau tai'o ve'a i ni'a i te aura'a o teie parau i pâpa'ihia e teie 'aivana'a purutia ra o Friedrich Schlegel :

"Te hô'ê nuna'a e vai iho noa ia ravehia atu tô na reo, tê fa'aru'e ato'a nei ia i te paruru hope'a no te ti'amâra'a o tô na varua, o tô na manava, e tê mou ato'a nei ia."

Louise Peltzer